

קפד לספרים

מציאות לא שלמה

חנה ברקת-גלנצר, הימון בידיש דער מאַמענט (1910–1939):
אופן הצגת אירועי התקופה בפולין מעל דפי העיתון,
ירושלים: הוצאת מפעל דב סדן ליד הקתדרה ליידיש,
האוניברסיטה העברית, תשע"ט 2018, 417 עמ'.

בוורשה נולדה העיתונות היהודית הפופולרית. בה לבדה יצאו לאור ערב מלחמת העולם השנייה 11 יומונים שתפוצתם בשנים 1932–1933 הייתה כ-170,000 ובשנים 1927–1938 ירדה לכ-36,000. שני עיתוני ערב יומיים מתחרים שלטו בנוף [סצנת] העיתונות הזאת מראשית המאה העשרים ועד ספטמבר 1939: היינט (היום) שנוסד בשנת 1907 היה מזוהה עם התנועה הציונית לפלגיה, ודער מאמענט (הרגע) שנוסד בסוף שנת 1910. שני העיתונים היו "בלתי תלויים", אבל הראשון נטה יותר לצד הסנסציוני, והתחרות על קהל הקוראים הביאה להתכתשות מתמדת ביניהם.

ספרה של חני ברקת-גלנצר עוסק אפוא בפרק חשוב, אולי החשוב ביותר, בתולדות העיתונות היהודית בפולין, וממילא גם בתולדות התרבות היהודית החדשה (עם הכותבים בדער מאמענט נמנו כמה מהסופרים ואנשי העט היהודים בני הזמן), ובתהליכי המודרניזציה שעברו על יהדות פולין. התהליכים האלה החלו לפני מלחמת העולם הראשונה והתעצמו והעמיקו בשנותיה הקצרות של הרפובליקה הפולנית בין שתי מלחמות העולם. העיתונות הייתה לא רק אחד מביטויי המודרניזציה, אלא גם נתנה ביטוי למאבק הדעות בציבור היהודי, ובעיקר יצרה "מרחב" תקשורתי של ידע, השקפות וערכים. העיתונאים גם תיעדו הרבה מחיי היום-יום של יהודי פולין על היבטיהם השונים, תיעוד שבלעדיו קשה, אם לא בלתי אפשרי, לשחזר את היום-יום הזה. הספר של חני ברקת-גלנצר מציע בשני פרקיו הראשונים "ביוגרפיה" של העיתון. בעזרת הפן החומרי והפן המערכתי אנו מתוודעים לעורכים ולעיתונאים, מהם שקנו להם שם ומהם שנשתכחו. שני הפרקים האלה מתעדים את מסכת הקשיים הכלכליים שעמם התמודד העיתון, עד

שבשנת 1938 עבר לבעלות קצרת ימים של התנועה הרוויזיוניסטית (אבל נזכיר שגם קודם לכן קיבלו בו כמה מאמרים של ז'בוטינסקי). חמשת הפרקים הבאים עוסקים בשאלה כיצד באה לידי ביטוי המדיניות של העיתון על אופן הדיווח על המתרחש בפולין (ולא רק בה) ועל הפרשנות שנתן למציאות ולאירועים שונים.

דער מאמענט ראה עצמו כמייצג הזרם בציבור היהודי שהאמין באפשרות של השתלבות בחברה הפולנית, אך בד בבד ביקש לעודד את היצירה של תרבות יהודית אוטונומית חדשה מתוך התנגדות למגמות האקולטורציה. אף שהעיתון דיווח על עוולות במתינות ובוהירות, הוא לא איבד כל התקופה את מבטחו ואמונו בכך שהמטטר הפולני ייאבק בתופעות האנטי-יהודיות, יגן על המעמד האזרחי הפוליטי של היהודים, ויבטיח את האוטונומיה התרבותית שלהם. ההתנהלות הזוהירה הזאת, כותבת המחברת, שזכתה לביקורת מצד העיתון המתחרה, גרמה לכך שהעורכים הציגו לקוראי העיתון מציאות לא שלמה, או לכל הפחות מנעו מהם מידע מדויק על המאבק למען שוויון זכויות ליהודים בפולין. זאת ועוד, לדעתה העיתון "נטל חלק בטשטוש התהליך של הרעת מצב היהודים בפולין לאורך התקופה, במיוחד במחצית השנייה של שנות השלושים, עם טפטוף האידיאולוגיה הנאצית שפרחה מעבר לגבול המערבי אל תוך מדינת פולין". האשמה כבדה, אם נסכים שהיה אכן תהליך של טשטוש מכון.

המחברת בחרה להציג את המדיניות המערכתית על ידי התמקדות בכמה סוגיות מפתח וככמה אירועים, ובהם היחס לפולין ולמצב היהודים בה, והמחלוקות בין הארגונים היהודיים השונים בכל הנוגע למעמד האזרחי-הפוליטי של יהודי פולין. כך, לדוגמה, העיתון דיווח על הפוגרומים בשנות השלושים רק בידיעות קטנות שהודפסו בעמודים הפנימיים, לעתים בכותרת קטנה, ולא השתמש במילה "פוגרומים". הוא הבטיח לקוראיו שהשלטון בפולין אינו אנטישמי ולא יתיר אפליה ואלים על רקע גזעני. רוח הדברים אמנם השתנתה מעט אחרי הפוגרום בפשיטיק במאסר 1936, אבל גם אז זה נעשה בוהירות ובלי להפנות אצבע מאשימה לשלטונות. יתר על כן, העיתון תיאר את הפוגרומים, את האלימות נגד היהודים ואת החקיקה האנטי-יהודית

כאירועים ספורדיים ולא כקריאת אזהרה לאסון שעתיד להתרחש על יהדות פולין.

המחברת בחרה לדון בדרך שבה "טיפל" העיתון בסוגיות מפתח היומיומיות, אבל לשבחה נאמר שהיא סוקרת את האירועים שבהם בחרה לעסוק לא רק כפי שהם משתקפים בדפי העיתון ומייצגים את מדיניות הסיקור שלו, אלא גם מביאה כרקע חיוני מקורות אחרים. מנגד, היא ממעטת להציג את סיקור מציאות החיים היומיומית של יהודי ורשה (ופולין) בעיתון. לטעמי אפשר להצביע על כמה וכמה אירועים חשובים ואפילו גורליים משנות השלושים, שראוי היה להביא את סיקורם בעיתון והדיון בהם היה מעשיר את הספר. לא רק מעלה תרומה חשובה להיסטוריוגרפיה של העיתונות היהודית, שהרבה ממורשתה היגר לארץ ישראל והשפיע על העיתונות העברית, אלא גם מוסיף משלו להכרת ההיסטוריה של היהדות התוססת ורבת הפנים של פולין בין שתי מלחמות העולם.

יעקב שביט

והמשכיל בעת הזאת לא יידום

זאב גרבר, לב חקק ושמואל כץ, **המשכיל בעת הזאת: ספר היובל למשה פלאי, מאמרים בהשכלה, ספרות עברית ולימודי היהדות, תל-אביב: הקבוץ המאוחד, 2017, 333 עמ' בעברית, 98 עמ' באנגלית.**

מה מתאים יותר ממאסף לכבוד גדול חוקרי המאספים? פרט לרשימת המשתתפים הארוכה והמרשימה ונושאי המאמרים המרתקים והמחדשים שהם הפיקו, צדה את עינו של הקורא, לפני הכול, הביבליוגרפיה (הנוכחית) של כתבי פרופסור משה פלאי, שהכין יוסף גלרון-גולדשגור במסירות ובשקדנות. 23 ספרי עיון ומחקר בעברית ובאנגלית, 223 מאמרים מדעיים; חלקם, אנו גאים בכך, התפרסמו בכתב עת זה, שפלאי הוא ממשתתפיו הקבועים וחבר המועצה המדעית שלו, ועוד שני ספרי ספרות יפה ושמונה ספרי ילדים. לתייעוד ולעדות לתרומתו המרכזית בכתבתו ובפעילותו בשלושה תחומים עיקריים: חקר ספרות ההשכלה ותרבותה באירופה במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה, קידום התרבות והספרות העברית בארצות הברית ובאירופה ולימוד ספרות השואה. ברשימת הפרסומים בולטים ששת כרכי מפעלו המונומנטלי, הייחודי ופורץ הדרך של פלאי: סדרת המונוגרפיות והמפתחות המוערים המכסים את מאה שנות כתבי העת של ההשכלה, למן המאסף בשנת 1783 ועד כוכבי יצחק בשנת 1873, במיפוי מפורט שלהם וחסר תקדים. מפעל זה, כמו גם פרסומים אחרים על אמצעי התקשורת של ההשכלה, הפכו את פלאי לסמכות עליונה בקרב חוקרי התקשורת העברית והיהודית, ואת כתביו לנקודות התייחסות ולאמצעי עזר חיוני בכל מחקר העוסק בתקופה. עורכי הקבוץ לכבוד פרופסור פלאי, בהגיעו לגבורות ועוד ידו נטויה, חוקרים בעלי שם בעצמם, אומרים כי פלאי הוא "חוקר ההשכלה היותר מובהק והיותר פורה בימינו", "הארכיאולוג השקדן והמוכשר ביותר של ספרות ההשכלה העברית".

הוא "פילס נתיבי גישה חדשים לאישים מרכזיים בספרות ההשכלה, [ל]יצירתם והגותם כמחדשי הספרות העברית והלשון העברית, לזיהוי והגדרת ז'אנרים ספרותיים שאפיינו את ההשכלה כספרות אירופית בת הזמן, ולכתבי-העת שלה" (עמ' 27-28). חוקר ההשכלה שמואל פיינר, כותב על התפקיד שמילאה ההשכלה בתהליכי המודרניזציה: "לא מעט חייב מחקר ההשכלה לחריש העמוק והיסודי שעשה בשדה זה בעל היובל משה פלאי", הוא אומר (עמ' 237). אליוט רבין מכנה אותו "המשכיל הנצחי" ומציין בפליאה מסוימת את "האופטימיזם" שהוא מגלה בביטחון שההשכלה וספרותה עדיין רלוונטיים בימינו. אבל העובדה ששלושה דורות של חוקרים שמשתתפים בספר היובל הזה מוצאים בהשכלה פנים חדשות ורלוונטיות לתחומי מחקר מגוונים ודינמיים, מעידה כי לאופטימיות זו יש על מה להתבסס...

הספר מכיל מאמרים העוסקים ישירות בתקופת ההשכלה. אמיר בנבגי כתב על יצחק סטנוב ו"הרפתקאותיה" של המליצה העברית, הלל ברזל – על יהודה לייב גורדון בין יהדות להתבוללות, נעמי זהר על התהליך הרעיוני במחזה "בעז ורות" מאת יצחק בן יהוידע, יונתן מאיר על הדימוי של "ספרים אסורים" ושרפתם, בכתבי משכילי גליציה. נמצא בו דיון בשאלת ההשכלה והחילון לנוכח "המפנה הדתי" במחקר בשנים האחרונות מאת שמואל פיינר, מאמרים על מגמת השינוי בשיח המדעי העברי במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה מאת טל קוגמן, על יחסיו של אבי הרומן העברי, אברהם מאפו, עם העיתונות העברית של תקופתו והריאיון הראשון בעיתונות העברית שהוא העניק מאת גדעון קוץ, ומאמר באנגלית על המשכיל סלומון פפנהיים, כתביו וחלקו בכתב העת המאסף ופרסומים אחרים, מאת נטלי ניימרק-גולדברג.

מוטי זלקין מעלה את דמותו ופעלו של יוסף יהודה טשרני, בעל **ספר המסעות** כסוכן הנאורות היהודית בקהילות הקווקז. גם אבנר הולצמן פותח את מאמרו בשלהי תקופת ההשכלה ומצביע על הפוגרומים של "הסופות בנגב" ועל שנת 1881 כנקודת המוצא למפנה בספרות העברית שהביא, בין השאר, להקמתן של במות דיון חדשות במסגרת העיתונות היומית והפריודיקה הספרותית בעברית. נורית גוברין בוחנת מחדש, במאמרה על שירתו של ארז ביטון בהקשרה ההיסטורי, בלי להירתע מפולמוס נוקב, את שאלת "הקיפוח הערתי" בספרות. לב חקק כותב על ניצני היצירה העברית החדשה בעיראק ומעברה לישראל. שמואל כץ מנתח את "ההזרה והמזרות" בלשון הספרות העברית באמריקה. טובה כהן כותבת על הגילוי והכיסוי בכתבתן של שלוש משוררות עבריות: רחל מורפורגו, רחל בלובשטיין וזלדה מישקובסקי. הבלשן שמואל בולוצקי עוסק במאמר באנגלית במטותזים של בניין התפעל וההתדמות בו בלשון העברית. זאב גרבר כותב על הדיאלוג היהודי-נוצרי אחרי השואה, ויאיר מזור על דמותו של "איש לשום עת" – שמשון הגיבור המקראי שבשי ילדותיותו. בגיליון זה של **קשר** מופיע מאמרו החדש של משה פלאי, ואנו מצפים כבר בעניין ובקוצר רוח לכא אחריו. סיפורו של המשכיל בעת הזאת בהחלט לא נדם.

גדעון קוץ

הזמן ההיסטורי ובכך שופך אור על תהליך ההכשרה של שדרני הרדיו של העתיד.

הטענה המרכזית העוברת כחוט השני לאורכו היא שהרדיו החינוכי תורם תרומה משמעותית להתפתחות הרדיו בישראל בכך שהוא מטמיע תפיסות מקצועיות וחברתיות. ולו מטעם זה בלבד עשוי הספר לעורר עניין רב בקרב חוקרי תקשורת ומדעי החברה, אנשי תקשורת, אנשי חינוך, ולהיות מקור ידע משמעותי למנהלי התחנות החינוכיות והתלמידים/סטודנטים הלומדים בתחנות אלה.

מממצאי המחקר שמציג הספר עולה כי תעשיית התקשורת מוקירה ומעריכה את לימודי התקשורת שהרדיו החינוכי הוא חלק בלתי נפרד מהם, מכירה בערכו כגורם שמסייע בשילוב הסטודנטים בתקשורת וכיוצא עתודה נוספת של אנשי תקשורת לצד העתודה המסורתית של גלי צה"ל. אם כך, המונופול של בוגרי גלי צה"ל והשתלבותם בתקשורת החל להיסדק. מעניין יהיה לראות בעתיד את ההשלכות של שילוב אנשי תקשורת בעלי רקע והכשרה שונים, כאלה שהתחנכו בבית הגידול של הרדיו החינוכי ולבחון אם הסטרוקטורות, סדר היום והצבעים בתקשורת יהיו מגוונים ושונים, ואם הרדיו החינוכי אכן יערער את ההגמוניה בתקשורת.

הרדיו החינוכי נתפס בעיני רבים באופן אינטואיטיבי כרדיו בעל תוכן אלטרנטיבי. יש המצפים מסטודנטים לתקשורת שמקבלים במה שאינה תלויה ברייטינג (מדרוג) לנשון, לבעוט, לקרוא תיגר ובעיקר לשדר תוכן שנמצא בשוליים. ברם הספר מציג, באמצעות ניתוח של מאות קונצפטים של תכניות, מגמה הפוכה, לפיה שבעים אחוז מהתוכן המשודר ברדיו החינוכי הוא תוכן מקובל ו"מיינסטרים". הספר פורט את הסיבות האפשריות לתופעה מפתיעה זו הן מטעמים מקצועיים והן מסיבות הקשורות למאפייני החברה הישראלית. אין פלא שהספר עוסק בתופעה זו, שכן שיעור הצפייה וההאזנה לערוצי המיינסטרים וההתלכדות סביבם, משל היו "מדורת השבט", הוא מהגבוהים בעולם. לסיכום, כפי שטוען לאור, אף שיש לשער שחוקרי תקשורת, חוקרי מדעי החברה, אנשי תקשורת ואנשי חינוך והוראה ימצאו עניין רב בספר ובממצאיו, הוא חורג לא מעט מגבולותיו של הרדיו החינוכי ומתאר בהרחבה תהליכי עומק משמעותיים שעברו על החברה הישראלית בכלל ועל התקשורת הישראלית בפרט בעשרות השנים האחרונות. מן הבחינה הזאת הוא עשוי לעניין את מי שמצבה של החברה הישראלית, ובעיקר השפעת התקשורת עליה, קרובים ללב. במקביל מעניין יהיה לקרוא ספר המשך שיחקור לעומק את פועלו של הרדיו החינוכי בבתי הספר התיכוניים, ואם ההטמעה של לימודי תקשורת מגיל צעיר יש בה כדי להכשיר אנשי תקשורת עם מחשבה רחבה ומהפכנית יותר. במקביל, כפי שמציג הספר, לימודים מסוג זה עשויים לפתח חברה מודעת יותר להשפעות התקשורת וכוחה, העושה שימוש אפקטיבי יותר בתכני התקשורת.

יאיר גלילי

האם המונופול של גלי צה"ל נסדק בהעמדת עתודה לתעשיית התקשורת?

טל לאור, קול אחר: הרדיו החינוכי במוסדות האקדמיים בישראל. אריאל: אוניברסיטת אריאל, 2018, 148 עמ'.

ידוע כי התפתחות טכנולוגיות התקשורת, הפצתן ודרכי אימוצן עברו, ועדיין עוברות, תהליכים משמעותיים בעידן ה(פוסט)מודרני. רוב האוכלוסייה המערבית – והדור הצעיר בפרט, שנולד אל החידושים הרבים הסובבים אותנו כיום – אינו יכול לדמיין את חייו ללא פיתוחים טכנולוגיים רבים המאפשרים תקשורת קלה, מהירה וזמינה. הטכנולוגיות הרבות ואימוצן המהיר מציבות לפנינו אתגרים יומיומיים ומשנות בשיעור משמעותי את האופן שבו אנו צורכים תקשורת ומתמודדים עמה, בונים ומתחזקים רשתות חברתיות ובוררים מידע מתוך שפע המסרים המקיפים אותנו. תהליכים אלה, לצד רבים אחרים, מציבים לפני אנשי חינוך אתגרים משמעותיים באלף השלישי, לצד שאלות רבות ונוקבות על הדרך שבה יש להתמודד עם תהליכים דינמיים כגון אלה.

בה בעת הספרות העוסקת בהתפתחות התקשורת בישראל היא עדיין בבחינת שדה בור והתלמים המעטים שנחרשו בה הם מקור משמעותי לחוקרים, לתלמידים ולמתעניינים בסדר התקשורת החדש בכלל, וביחסי המדיה המסורתית והמדיה החדשים בפרט.

ספר הביכורים של טל לאור מתמקד ברדיו החינוכי במוסדות אקדמיים, תוך כדי "סיפור" תולדות הרדיו בארץ ובעולם. הרדיו החינוכי הוא תחנת רדיו לא מסחרית המופעלת בידי סטודנטים במכללה, באוניברסיטה או במוסד חינוכי אחר אשר החל לשדר בישראל לפני כחצי יובל, ומאז הוא משמש כלי מרכזי בחינוכם, בעיצובם ובהכשרתם של אנשי התקשורת בהווה ובעתיד. תחנות הרדיו החינוכי המשדרות ממוסדות אקדמיים, מאפשרות לסטודנטים ללמוד כיצד להפעיל תחנת רדיו בדרכם לכניסתם לעולם התקשורת והרדיו, ולאור השפעתה העצומה של התקשורת בימינו הן גם מכשירות אותם לצרוך את התקשורת בביקורתיות ובתבונה וליצור תכנים מקוריים, ולא פעם גם אלטרנטיביים ו"אחרים" ביחס לתכנים הנפוצים באמצעי התקשורת המרכזיים.

לאור מתאר את התפתחותו, את פעילותו ואת תרומתו של אמצעי התקשורת הוותיק ואת פועלו החינוכי על כל רבדיו. כל פרק בספר הקולח, יש להודות, מתמקד בהיבט אחר הרלוונטי לנושא הרדיו והתכנים הנלמדים בו, לתרומתו ללומדים ולחוקרים, לתוכן המשודר בו ולמיקומו בחברה הישראלית. בה בעת נערכת בו השוואה בין הרדיו המקצועי לרדיו החינוכי, ובין הרדיו החינוכי בישראל לרדיו החינוכי בעולם. הספר משקף מחקר ארוך שנערך בקרב משתמשי הרדיו החינוכי באקדמיה בישראל, ונשען על ספרות עיונית נרחבת ובכלל זה במחקרים שנערכו בארץ ובעולם בנושא.

חשיבותו של הספר נובעת מכך שלראשונה מאוחד הרקע המחקרי הרלוונטי בנושא הרדיו לספר קוהרנטי אחד בספרות האקדמית בישראל. כמו כן לראשונה מוצגת בו התפתחות הרדיו החינוכי על פני ציר

על תולדות המו"לות העברית בישראל

מוטי נייגר, מוציא לאור כמתוכי תרבות: היסטוריה תרבותית של מאה שנות הוצאה לאור בעברית בישראל, ירושלים: הוצאת מן, 2017, 694 עמ'.

ספרו של מוטי נייגר מציג סינתזה רחבת היקף (כמעט 700 עמוד) שמנסה להציג על ציר התפתחותי אחד את סיפור לידתו, צמיחתו ושקיעתו של עשרות הוצאות לאור קטנות וגדולות, פרטיות וציבוריות, שקמו בארץ ישראל ואחר כך במדינת ישראל במאה העשרים ובתחילת המאה העשרים ואחת. נייגר בוחן את מגמות ההתפתחות המרכזיות של המו"לות העברית, מי היו השחקנים השונים שעמדו מאחורי ההפקה וההפצה של הספר העברי לדורותיו, אילו תכנים בחרו המו"לים להדפיס בשלבים שונים וכיצד הם השתתפו בתהליך בנייתה של הרפובליקה הספרותית העברית, על סופריה ועורכיה, מדפיסיה, מבקריה וקוראיה. חקר ההיסטוריה של המו"לות הוא תחום חדש יחסית. עד שנות החמישים של המאה העשרים נלמדו תולדות הספר בעולם מנקודת המבט של תהליך ייצורו, עיצוב הפורמט שלו ותכניו המגוונים, בהתמקדות בציבור המדפיסים והסופרים כשחקנים המרכזיים. באמצע שנות החמישים הדגיש ההיסטוריון הצרפתי לוסין פבר (Lucien Febvre), מראשי האסכולה החברתית-תרבותית הצרפתית, ה"אנאל", את חשיבותו של המו"ל כגורם מרכזי בתהליך ייצורו של הספר המודרני. פבר טען שבמאה השבע-עשרה היה המו"ל לשחקן המרכזי המתווך בין המדפיס, מוכר הספרים והקורא. הוא יזם את פרויקט הספר או סדרת הספרים, מצא לה מימון, הגדיר קהל יעד ואת פורמט הספר, את הגרפיקה שלו ואת מחירו. הוא הגדיר אסטרטגיות הפצה ונמצא בקשר רציף עם קהילת הקוראים שאת דפוסי הקריאה וטעם הקריאה שלה הוא ניסה להגדיר. במקביל הוא נמצא בקשר הדוק ומורכב עם קהיליית הסופרים. המו"ל היה גם איש הקשר בין הממסד הפוליטי והדתי לעולם הספר. הוא זה שצריך היה להתמודד עם עולם הצנזורה והכפייה הפוליטית והדתית. את תכנית המחקר של לוסין פבר הוציאו לפועל אנשי הדור השני ושלישי של אסכולת ה"אנאל", אנרי ז'ן מרטן (Henri Jean Martin) ורוז'ה שרטייה (Roger Chartier), שערכו בשנות השמונים של המאה העשרים מפעל מונומנטלי, בהשתתפות מאה חוקרים, שהקיף את תולדות המו"לות הצרפתית מימי הביניים ועד סוף המאה העשרים. פרויקט זה, שיצא במהדורה שנייה בתחילת שנות התשעים, היה למודל מתודולוגי לקהילת חוקרי המו"לות בעולם מפני שהוא מציג גישות כמותיות ואיכותיות, סוציולוגיות, כלכליות, סמיוטיות, אתנולוגיות, פוליטולוגיות ומתחום לימודי התרבות לחקר המו"לות בזמן. תעשיית המו"לות הצרפתית נלמדה כמערכת טוטלית, רבת מרכיבים, שבה השחקן הראשי – הזים המו"לי – נמצא ביחסי גומלין מורכבים עם מספר רב של שחקנים, במאבק מתמיד למימוש אסטרטגיות ופרקטיקות תרבותיות שהן חלק מעיצובה של ההיסטוריה החברתית-תרבותית הצרפתית.

מוטי נייגר קשוב למודל הצרפתי, ובעקבות אנשי ה"אנאל" רואה במפעל תולדות המו"לות העברית חלק מפרויקט ההיסטוריה החברתית-

תרבותית העברית-ישראלית, כמשתתפת מראשיתה בתהליך של תיווך תרבותי בין הסופרים לקוראים, בעיצוב ה"רפובליקה הספרותית" העברית. בעקבות תאוריית השדות של הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה (Bourdieu) הוא רואה במו"לות כלי מרכזי שמעצב את שדה ייצור התרבות העברי ומשתתף זה מאה שנים בתהליך בניין האומה העברית.

בספר מבוא ותשעה פרקים. הפרק הראשון מציג בחלקו הראשון תשתית תאורטית ומתודולוגית, המשלבת את הגישות של אסכולת ה"אנאל" ושל סוציולוגיית התרבות של בורדייה, לצד מודלים תקשורתיים כמו זה של היסטוריון הספר רוברט דרנטון (Darnton), גם הוא עצמו איש אסכולת ה"אנאל" המייחס חשיבות לפונקצייה המתווכת של המו"לות כמקשרת ומתאמת בין השחקנים השונים המשתתפים במערכת ייצור הספר והפצתו. בחלקו השני של הפרק מנסה המחבר להציג מודלים תאורטיים למערכת המורכבת שבתוכה מתפקדת המו"לות. אחד המודלים כולל 24 שחקנים (סופרים, עורכים, מתרגמים, מדפיסים, חנויות ספרים, מבקרים וכולי) והמו"ל הוא אחד מהם. מודל אחר בפרק הראשון מציג את השלבים השונים של תהליך העבודה המו"לית כתהליך תקשורתי. אפשר כמובן להתווכח עם מודלים אלה, בעיקר עם המודל הראשון שרואה במו"ל שחקן שווה ערך לצד שחקנים אחרים במערכת ולא שחקן מרכזי שמשתתף בעיצובה. הפרקים השני עד התשיעי מוצגים כפרקים התפתחותיים. כל אחד מהם מתאר ומנתח את ההתפתחות התרבותית-היסטורית של המו"לות העברית כחלק מ"שדה הייצור התרבותי". הפרקים מאורגנים בעשורים, ככל פרק אמור המחבר לדון בהתפתחות המו"לות בעשור אחד. אבל נייגר איננו כותב מחקר דיאכרוני היסטורי לשמו. אין הוא בוחן ככל פרק את תנאי החיים הכלכליים-חברתיים-פוליטיים-תרבותיים שאפשרו את התפתחות המו"לות הארץ-ישראלית, ואין הוא מציג את התפתחות המו"לות העברית ככל עשור נתון. הוא מעדיף להשתמש במסגרת הזמן הדיאכרונית כמסגרת גג ארגונית פורמלית שבה הוא משלב את סיפוריהן של הוצאות לאור רבות. הוצאות אלה ממוינות לכמה קטגוריות: מו"לות משפחתית קטנה, מו"לות משפחתית גדולה, מו"לות מסחרית גדולה, מו"לות נישא זעירה, מו"לות מפלגתית-אידאולוגית, מו"לות אקדמית-מוסדית ומו"לות פרטית-מצנטית. נייגר טוען שקטגוריות המו"לות השונות התפתחו בעשורים נתונים. לדוגמה, קטגוריית המו"לות המשפחתית הקטנה נולדה בשנות העשרים וקטגוריית המו"לות האקדמית והמו"לות המצנטית הופיעה בשנות השלושים, בעוד המו"לות המפלגתית-אידאולוגית הופיעה במלוא כוחה בתחילת שנות הארבעים. המסגרת הדיאכרונית מאפשרת לנייגר למקם בעשור נתון קטגוריית מו"לות מרכזית. כל פרק כולל הצגת מספר רב של סיפורים מקבילים של תולדות הוצאות ספרים ששייכות לאותה קטגוריה. נייגר מספר את סיפור לידתו והתפתחותו של כל אחת מהוצאות הספרים בדרגות פירוט שונות. הוא מזהה ומשרטט את הפרופיל של המו"לים שיעצבו את הוצאתם ומציג את מאפייני קטלוג הספרים שפרסמה. אבל הוא לא מגביל את עצמו בפרקים השונים לעשור נתון, אלא ממשיך ועוקב אחר התפתחות ההוצאה הרחק מעבר לגבולות הכרונולוגיים של הפרק. כך מוצא עצמו הקורא

הוא מטפל בעשורים הבאים. נייגר מקדיש את הפרק להוצאות הספרים המשפחתיות הקטנות שחלקן הועבר מאירופה וחלקן הוקם בארץ. הכוונה לעסק משפחתי קטן שבו מרוכזות הפונקציה הניהולית כלכלית והפונקציה המקצועית בידי אנשי המשפחה. כמו הפרק השני מציג הפרק מעין סקירה כללית המבוססת על מחקרים קיימים. הוא פורש לפני הקורא היסטוריה קצרה של 14 הוצאות ספרים, שכוללת פרופיל של מקימהן, התפתחות ההוצאה, סקירת קטלוג ההוצאה וקהל היעד שלה. חלק מההוצאות נוסדו בחו"ל ועלו לארץ (אמנות, ש. שרברק), חלק אחר הוקם בארץ (מצפה, מסדה). סקירת ההוצאות נשענת על מחקרים ואוטוביוגרפיות, אבל המידע על חלקן (אמנות או אחיאסף, לדוגמה) נשען גם על ראיונות עם בני משפחת המו"לים. הפרק כולל את סיפורם של חלק מהמו"לים (ברכה פלאי ממסדה, שכנא צ'פלווביץ-אחיאסף מאחיאסף) וניתוח של קטלוג ההוצאות. נייגר מציין שאף על פי שההוצאות היו עסקים פרטיים קטנים ללא גב מוסדי, הם חשו שליחות לאומית, לקחו סיכונים והשקיעו בפרויקטים מו"ליים רחבי היקף כמו האנציקלופדיה העברית של מסדה. הקורא מקבל תמונה על ההוצאות העצמאיות שפעלו בארץ החל בשנות העשרים, אולם ראוי היה בסוף הפרק להוסיף חלק מסכם שבו יציג המחבר סינתזה של פעולות ההוצאות הפרטיות הקטנות, כדי להראות גם את תרומתן לתרבות הספר העברי.

הפרק הרביעי מוקדש לתולדות המו"לות בשנות השלושים. לטענתו של נייגר נוצרו בתקופה זו שני מודלים חדשים של מו"לים: המו"לות המצנטית והמו"לות המוסדית-אקדמית. כדוגמה למו"לות מצנטית מציג נייגר את הוצאת שוקן, שהוקמה בגרמניה בידי זלמן שוקן בשנת 1931 ועלתה לארץ בשנת 1935. נייגר מציג דיוקן מקיף ומפורט של תהליך לידתה והתפתחותה של הוצאת שוקן כמוסד מצנטי. הוא משרטט את הפרופיל של זלמן שוקן כיוזם תרבות מתחכם, את יחסיו עם סופריו, ובעיקר בוחן את יחסיו הרכושניים עם עגנון ואת ההסכמים הכובלים שחתם אתו, יחס רכושני שהעמיד בספק את ההילה המצנטית של ההוצאה, שכן הוא העניק רווח רב להוצאה. לצד הוצאת שוקן עוסק נייגר בהוצאת תרשיש שהוקמה בידי עורכה לשעבר של הוצאת שוקן בברלין, משה שפיצר. האחרון הביא לארץ גופנים איכותיים מגרמניה והקים כאן הוצאת ספרים שהתמחה בספרים ביבליופיליים יוצאי דופן שהצטיינו באיכותם הגרפית. הוצאה מצנטית נוספת הנבחנת בפרק זה היא מחברות לספרות של ישראל זמורה, שהוקמה כמפעל של איש אחד בשנת 1940 והוציאה מאות כותרים. נייגר משרטט את דיוקנם של ישראל זמורה ושל החוג הספרותי של קבוצת אלתרמן שמתוכו צמח בית ההוצאה, ומציג מודל של הוצאה ספרותית המצליחה, למרות היעדר משאבים, להוציא לאור קורפוס ספרותי מרשים.

חלקו השני של הפרק עוסק בהוצאות הספרים הממסדיות האקדמיות. כדוגמה למו"לות אקדמית מוסדית מביא נייגר את הוצאת מאגנס שקמה בשנת 1929 ביוזמת האוניברסיטה העברית, המתמחה בהוצאתם לאור של ספרי עיון ומחקר ובכינוס אוצרות התרבות של הדורות הקודמים. באמצעות פרוטוקולים של ההוצאה משנות השלושים והארבעים מציג נייגר את דרכי הפעולה של הוצאת ספרים

בפרק העוסק במו"לות העברית בשנות העשרים נע בעקבות סיפור התפתחותה של ההוצאה גם בשנות הארבעים, החמישים, השבעים והשמונים. אחרי שהסתיים הטיפול בתת-פרק נתון חוזר נייגר ופותח תת-פרק חדש להוצאה נוספת ושוב נודד הקורא במהלך מעגלי בחזרה לשנות העשרים. אולם בסך הכול המסגרת הדיאכרונית-התפתחותית משמשת כאן להביא לפני הקורא סיפור מורכב של מו"לות עברית בארץ ישראל, סיפור שאין בו שחקן אחד מרכזי מוביל, אלא מספר רב של שחקנים שנמצאים בקונפליקט בינם לבין עצמם, אבל גם בשיתוף פעולה וסימביוזה.

המחקר רחב ההיקף שכתב נייגר הוא קודם כול תוצר של סינתזה של מחקרים קודמים, לא רבים, העוסקים במישורין או בעקיפין במו"לות העברית. החל בעבודותיה החלוציות של זהר שביט על החיים הספרותיים בארץ ישראל בתחילת המאה העשרים ולידת המו"לות העברית, דרך המונוגרפיות המעטות שיצאו על בתי הוצאה שונים, כמו ספריית פועלים או דביר, וכלה בביוגרפיות על מו"לים ושחקנים מרכזיים בשדה הייצור התרבותי העברי. לעומת זאת המחקר איננו עשיר דיו בחומרים ראשוניים. נייגר מצטט כל מקור זמין, החל באוטוביוגרפיות ועד מידע שנאסף על הוצאות ספרים מן העיתונות. מקור חשוב שנמצא ברשותו הוא בסיס נתונים של ראיונות שהוא ועוזריו קיימו עם מו"לים עכשוויים או עם קרובי משפחה של מו"לים שנפטרו. מקור מרכזי אחר שעליו נשען נייגר הם קטלוגים של בתי הוצאה המשמשים מקור מצוין לשחזר את התפתחות גוף הכותרים של ההוצאות השונות. אבל בסך הכול החומרים הראשוניים שעמדו לרשותו לא היו רבים. לא היה בסיס ארכיוני רחב ומסודר של בתי הוצאה, התכתובות ומסמכים כלכליים מן הסוג שעמד לרשות היסטוריוני ה"אנאל" כמו ז'ן איב מוליה (Mollier), שחקרו את בתי הוצאה הגדולים בפרזיז במאות התשע-עשרה והעשרים והצליחו לשחזר במדויק את הפעילות העסקית של בתי הוצאה ואת אסטרטגיות הפעולה שלהם.¹

הטיפול בתולדות המו"לות העברית מתחיל בפרק השני. פרק זה מוקדש ללידתה של המו"לות העברית בארץ ישראל קודם למלחמת העולם הראשונה. בתחילת הפרק מקדיש המחבר עמוד אחד בלבד לשורשים האירופיים של המו"לות הארץ-ישראלית. ראוי היה שיתעכב וירחיב על תרומתם של המו"לים בוורשה ובאודסה לעיצוב פניה של המו"לות הארץ-ישראלית. עיקרו של הפרק מוקדש להופעת המפעלים המו"ליים החילונים הראשונים בארץ. הוצאת שי"ש של שלמה ישראל שיריזלי, ששימש כמו"ל של עיתונות בן-יהודה והוציא לאור את הרומנים בהמשכים שהופיעו בעיתון בחבורות זולות. לצד בית הוצאה זה שהיה עסק מסחרי קטן, פעלו שני בתי הוצאה ממסדיים מפלגתיים קטנים שהקימו אנשי העלייה השנייה: לעם (מדע פופולרי) ויפת (ספרות יפה מתורגמת), שתיהן פרי יוזמה של תנועות הפועלים הפועל הצעיר ופועלי ציון. מקום מיוחד מוקדש לדמותו של הסופר יוסף חיים ברנר כיוזם מו"לי.

הפרק השלישי עוסק בצמיחת המו"לות הארץ-ישראלית בשנות העשרים והאלאה". המונח "והאלאה" מאפשר למחבר לא להישאר תחום בשנות העשרים ולהמשיך לסקור את הוצאות הספרים שבהן

שלונסקי כדמות המרכזית בהוצאה, וכאחראי לגיוס סופריה ולעיצוב קטלוג הספרות היפה והמתורגמת שלה. בעזרתו של שלונסקי הצליחה ספריית פועלים לכנס את מרבית היוצרים בני דור הפלמ"ח, ממששה שמיר, נתן שחם ואהרן מגד, ועד חנוך ברטוב וס. יזהר, מנעמי פרנקל עד נתן יונתן. שלונסקי עיצב גם את קטלוג הספרות המתורגמת של ההוצאה עם יצירות של פושקין, המינגווי, היינריך מאן, ג'ון סטיינבק ושארל בודלר. אולם החל באמצע שנות החמישים ניכרת שקיעה של ההוצאה ונטישת סופריה העוברים להוצאות המתחרות. למעשה מאז ההוצאה לא התאוששה (נייגר מציג את הסיבות הכלכליות, הפוליטיות והאדמיניסטרטיביות לשקיעת ההוצאה), וסופה שהיא התאחדה איחד אדמיניסטרטיבי בסוף שנות התשעים עם הוצאת הקיבוץ המאוחד. אולם יחסי הכוחות בשותפות זו הם 78 אחוז לקיבוץ המאוחד ו-22 אחוז לספריית פועלים. עדות לשקיעתה של הוצאה מפוארת.

הפרק השישי של הספר חוזר לעסוק בהוצאות ספרים פרטיות קטנות בשנות הששים והלאה, אם כי הן מייצגות שתי מגמות מנוגדות. מחד גיסא הוצאות אליטיסטיות שמשווקות ספרי שירה בעיקר לקהל יעד מצומצם, ומצד שני הוצאות מסחריות שמייצרות לקהל יעד עממי ספרות פופולרית במחיר שווה לכל נפש. החלק הראשון של הפרק מציג סקירה של התפתחות הוצאות ספרותיות קטנות, כמו הוצאת עכשיו (1957) בהנהלת גבריאל מוקד, שביקשה להחליף את הפואטיקה של אלתרמן ושלונסקי בפואטיקה חדשה, אקזיסטנציאליסטית-ביקורתית. בין היוצרים שפרסמה (כ-150 כותרים) בלטו יונה וולך ומאיר ויזלטיר, אהרון שבתאי ואהרון אפלפלד. הוצאה אחרת הייתה הוצאת עקד (1958), בהנהלת איתמר יעוז'קסט, שניסתה לתת ביטוי לרב תרבותיות הישראלית והוציאה לאור ספרי שירה של משוררים כיאיר הורוביץ, אגי משעול, סמי שלום שטרית, דורית רביניאן ונעים ערידי, סך הכול כ-900 כותרים. נייגר מנתח את דרך הפעילות של הוצאות קטנות אלה ומראה כיצד למרות מגבלות כלכליות הן הצליחו לעצב את הנוף התרבותי הישראלי בעיקר בשנות השישים עד השמונים.

החלק השני של הפרק עוסק בהוצאות מסחריות קטנות שמתמחות בהוצאת ספרות זולה: ספרות פופולרית בכריכה רכה בתפוצה רחבה ובמחיר זול. נייגר מתמקד בשתי הוצאות ספרים שהוקמו באמצע שנות החמישים: הוצאת שלג-רמדור והוצאת מ' מזרחי. ראוי היה להדגיש שהמו"לות הפופולרית לא נולדה באמצע שנות החמישים אלא כבר בתחילת המאה עם הופעת המו"ל העברי הראשון, שלמה ישראל שיריזלי, שהפיץ ספרות פופולרית בפורמט קטן ובמחיר זול. מו"לות זו התפתחה בתחילת שנות השלושים עם סדרת ספרוני הבלש, בהוצאת שלמה בן-ישראל ואלכסנדר מוזס, והגיעה לשיא בהוצאת הרומן הזעיר שהחלה בפעילותה בתל-אביב בשנת 1939. אבל ללא ספק שנות השישים והשבעים היו תקופות השיא של סוגה מו"לית זה והוצאות שלגי ומזרחי הובילו את המהלך. הוצאת שלג-רמדור בהנהלת אורי שלגי נוסדה בשנת 1959 והתמחתה בהדפסת ספרוני מערכונים (ביל קטר), סוכני ריגול (פטרק קים), והרומן הרומנטי, יצירות שנכתבו בידי כותבים מקומיים. לצדם פרסמה ההוצאה את ספרי חסמב"ה של יגאל מוסינזון. לאור השינויים בעולם ההוצאה לאור – ירידת העניין בסוגות המערכונים, ספרי הריגול האירוטיים

אוניברסיטאית בארץ ישראל המנדטורית: מה היו מטרות ההוצאה, כיצד פעל מנגנון שיפוט הספרים, מהי אסטרטגיה של בניית הקטלוג, מה היו הפרויקטים החשובים של ההוצאה, וכיצד הם התקבלו. גם במקרה זה, כמו במקרים קודמים, לא נשארת הסקירה תחומה לשנות השלושים אלא עוקבת אחר התפתחות ההוצאה האוניברסיטאית עד סוף המאה העשרים ומקדישה דיון קצר למגמות התפתחות המו"לות האוניברסיטאית בישראל בתחילת המאה העשרים ואחת.

הפרק החמישי של הספר מוקדש לניתוח הוצאות הספרים המפלגתיות האידאולוגיות, המזוהות ברובן עם מפלגות השמאל, בשנות הארבעים והחמישים. הכוונה להוצאת ספריית פועלים (1939) של מפ"ם, הוצאת הקיבוץ המאוחד (1940) של הקיבוץ המאוחד, והוצאת עם עובד (1941) של הסתדרות העובדים שנשלטה בפועל בידי מפא"י. מו"לות מפלגתית הופיעה כבר בתקופה העות'מאנית בדמות הוצאת לעם. נייגר עצמו מוסיף ומזכיר שהסתדרות העובדים הקימה כבר בשנות העשרים את הוצאת דבר. בתחילת שנות הארבעים נוצרה קווינוקטורה כלכלית, פוליטית ותרבותית שהביאה את מנהיגי מפא"י, ובראשם ברל כצנלסון, להקים את הוצאת עם עובד, שהפכה לגוף המו"לי החשוב בארץ. חלק ניכר מהפרק מוקדש לניתוח פעולתה של הוצאת עם עובד בתקופת ברל ואחריו. נייגר מעלה על נס את פועלו של ברל, שהצליח להקים ארבע סדרות ספרים בשנים 1942-1944 ולכנות קהל של 9,000 מנויים ביישוב שמנה רק כמה מאות אלפי אנשים. לאחר פטירתו של ברל שקעה ההוצאה בקיפאון ובמשבר עמוק שממנו היא התאוששה רק באמצע שנות החמישים, לאחר הקמת סדרת הספרים ספריה לעם, שכללה את מיטב הספרות העברית והכללית בפורמט ספרי כיס ובמחיר זול. ספרייה זו, שהיו לה אלפי מנויים, חילצה את ההוצאה מהמשבר. נייגר מעלה על נס את פועלו של ראש הממשלה לשעבר, משה שרת, שקיבל על עצמו ב-1956 את משימת ניהול ההוצאה ושקומה. שרת הצליח בתוך זמן קצר לשקם אותה ולהפכה להוצאה פעילה, יוזמת ומחדשת; ספריה לעם שימשה כמנוע להתחדשות זו.

לצד הוצאת עם עובד בוחן נייגר את התפתחת קטלוג הספרים של הקיבוץ המאוחד (1940). הוא עוקב אחר התכתבים האידאולוגיים הנוקשים שעיצבו את קטלוג ההוצאה בשנות הארבעים והחמישים, ובוחן את הקמת סדרת סימן קריאה לספרות עברית מקורית בתחילת שנות השמונים. סדרה זו הכניסה רוח חדשה להוצאה והביאה לפיתוח פרויקטים מו"ליים ספרותיים נוספים כמו סדרת הספרייה בשיתוף פעולה עם הוצאת כתר (1986) והספרייה החדשה במנותק מכתר (1989). שני פרויקטים אלה נשענו על הפצה בשיטת סדרת המנויים, כמו בספרייה לעם. נייגר מתאר בהרחבה את התפתחות ההוצאה וסדרת הספרייה החדשה, בוחן את היתרונות והחסרונות של שיטת המנויים ומשרטט את דמותו של עורך הסדרה, מנחם פרי, ואת אסטרטגיות הפעולה המו"ליות שלו.

החלק האחרון של הפרק החמישי מוקדש לניתוח פעולותיה של הוצאת הספרים של מפ"ם, ספריית פועלים (1939). נייגר מאפיין תקופה של צמיחה בשנות הארבעים והחמישים ותקופת שקיעה בשנות השישים עד השמונים. בתקופת הזוהר והשיא בולט המשורר אברהם

שתיים מהוצאות הספרים הענקיות האלה בלטו בחל בשנות השמונים: הוצאת כתר והוצאת ידיעות אחרונות.

הוצאת ידיעות אחרונות שייכת לעיתון של משפחת מוזס שהוקם בשנת 1939. משנות התשעים משתפת משפחת מוזס פעולה עם מו"ל קטן בשם ספרי חמד השייך למשפחת אייכנולד, שהתמחה בהפקה והפצה של אנציקלופדיות פופולריות. השותפות בין ידיעות אחרונות לספרי חמד נקראה "משכל". דב אייכנולד עמד בראשה והיא הפיקה רכי מכר בתחומי העיון, הפרוזה וספרי הילדים, ובשנת 2003 מכרה כשני מיליון ספרים משלה. סדרת ספרים בולטת של ההוצאה היא **ספריית פרוזה**, המתמחה בספרות יפה ובספרי עיון. ההוצאה הוציאה לאור גם פרויקט יוקרתי, עם הספר (2007), שמטרתו הייתה הפצת אוצרות הרוח של התרבות העברית החילונית והדתית (סדרות פרוזה ישראלית וארון הספרים היהודי). נייגר סוקר את הפקת הסדרה שנעזרה בסכסוד של בנק הפועלים, מן הצד הצורני גרפי, המערכתי והכלכלי הפצתי. היה זה אחד המפעלים השאפתניים האחרונים של המו"לות העברית, אולם המפעל לא הושלם בשל קשיים כלכליים. נייגר מצביע על שיתוף פעולה פורה בין הוצאת ידיעות אחרונות להוצאות נישא קטנות כמו בבל וספרי עליית הגג. הוא עוסק גם בשימוש שעושה ההוצאה בעיתון לקידום מכירת ספריה באמצעות ראינות ופרסום פרקי הספר במוסף הפופולרי "שבעה ימים" לצד מכירת הספרים בהנחה לקוראי העיתון, תוך ניצול תפוצתו העצומה של העיתון, ועוקב אחר טכניקות השינוק של מנכ"ל ההוצאה, דב אייכנולד. עם אלה נמנות: ניסיון להגדיר במדויק קהל יעד, קשר עם ועדי עובדים, ימי עיון לספרים חדשים במקומות עבודה, שליחת אנשי מכירות לגנים ובתי ספר או חלוקת פרקים בחינם מתוך ספר לנוסעי הרכבת או מתן כוס קפה לקונה אם יקנה ספר. ההוצאה אף הקימה מסגרת בדיקה מוקדמת של פוטנציאל מכירות הספרים באמצעות הקמת "קהילת קוראים משפיעים". אלה קבוצות מדגם של קוראים שקיבלו את הספר לפני הפצתו והתבקשו לשתף את ההוצאה ואת חבריהם ברשמייהם.

לצד הוצאת ידיעות אחרונות בודק נייגר בפרק השמיני את הוצאת כתר. זהו בית הוצאה לאור ציבורי שמנייתו נסחרו בבורסה ושהתפתח בעיקרו מתוך מפעל האנציקלופדיה באנגלית יודאיקה (1966-1971). בשנות השבעים והשמונים הציטידה ההוצאה במערכת הדפוס המשוכללת בארץ ובנתה פעילות מו"לית מגוונת שכללה ספרות פופולרית, ספרי בישול, ספרי ילדים וספרות יפה. היוצר הבולט בה היה עמוס עוז, שקיבל מההוצאה משכורת חודשית. ההוצאה בלטה בסדרות איכות ספרותיות כמו קו התפר בעריכת יגאל שוורץ, סדרה שהיו לה מאפיינים טיפוגרפיים ייחודיים והתמקדה בקולות שונים בספרות העברית. לאחר גלגולים עברה ההוצאה בשנת 1991 לידי משפחת רשף, שהחזיקה בה עד שנת 2016. נייגר עוקב בפרק אחר אסטרטגיית המו"לות של יון פדר, מנכ"ל ההוצאה בעת שליטתה של משפחת רשף, החל בשנות התשעים. הוא בוחן את החלטתו לסגור את רשת חנויות הספרים של ההוצאה שהסבה לה הפסדים בתחרות מול רשת סטימצקי, והחלטה נוספת לדלל את מספר הכותרים החדשים, בטענה שאין היגיון כלכלי להוציא מספר גדול מדי של כותרים מכיוון

וכולי – עברה ההוצאה מאוחר יותר להתמחות בהפקת ספרי תשבצים. נייגר מתאר את הפעילות בהוצאה הקטנה הזאת, שבה כל בני המשפחה היו שותפים להפקת הקטלוג הפופולרי. לצד הוצאת שלגי פעלה בהצלחה רבה הוצאת מ' מזרחי, שהוקמה בשנת 1955 בידי מאיר מזרחי והוציאה במהלך פעילותה אלפי כותרים (קטלוג ההוצאה בתחילת המאה העשרים ואחת? שכולל 2,500 כותרים של ההוצאה הוא חלקי בלבד) בפורמט קטן ובכריכה רכה. ההוצאה הדפיסה ספרות בלשית של אגתה כריסטי, ספרות טרזן, מערבונים וסופר הבית שהוצאה, שרגא גפני, היה אחראי להצלחת מו"ליות לילדים כמו סדרות דנידין, השביעיה הסודית והספורטאים הצעירים. עם זאת ראוי היה בחלק זה להרחיב ולעסוק באסטרטגיות של עיצוב המוצר, בטכניקות הפצה ובהיקף התפוצה.

בפרק השביעי, שעוסק בשנות השבעים ואילך חוזר נייגר לשתי הוצאות ספרים בהן עסק בפרק הרביעי: שוקן ומחברות לספרות, הוצאות משפחתיות מצנטיות שהפכו ברור השני והשלישי להוצאות מסחריות. החלק הראשון של הפרק מוקדש לבנו של ישראל זמורה, אהד זמורה, שהקים על בסיס הוצאת הספרים של אביו עם שני שותפים ב-1973 את הוצאת זמורה-ביתן-מודן (זב"מ). נייגר עוקב אחר תהליך צמיחתה של ההוצאה. הרחבת קטלוג ההוצאה באמצעות קניית ההוצאה הוותיקה דביר, קנייה שאפשרה לצרף לקטלוג יוצרים כמו ביאליק וס. יזהר, לצד עיצוב אסטרטגיית גיוס של יוצרים צעירים כמו עירית לינור, ותרגום ספרות ילדים מאנגלית וצרפתית. מקום נפרד מקדיש נייגר לתהליך עיצוב הספרים של הוצאת זב"מ: איכות הנייר, הגרפיקה, עיצוב הצילום, עיצוב ששירת היטב את שיווק ספרי הבישול של ההוצאה (מהמטבח באהבה מאת רות סירקיס).

החלק השני של הפרק מוקדש להוצאת שוקן שתחת ניהולה של בת הדור השלישי של המשפחה, רחלי אידלמן, הופכת מסוף שנות השישים מהוצאה מצנטית להוצאה מסחרית לכל דבר. נייגר מדגיש את חשיבותה של רחלי אידלמן כמו"לית יוזמת שהילצה את ההוצאה ממשבר ארוך שנים ותרמה להעשרת קטלוג ההוצאה (העלאת מס' הכותרים ממאתיים בסוף שנות השישים בתקופת גרשם שוקן לאלף). נייגר בוחן טקטיקות עבודה של אידלמן עם מו"לים מתחרים ומתעכב על מאבקה ברשת חנויות הספרים סטימצקי על רקע ניסיון הרשת להוריד את מחירי הספרים ולפגוע בהכנסות המו"לים.

הפרק השמיני של הספר עוסק בשנות השמונים והלאה במו"לות מסחרית גדולה, קרי מו"לות שעוצמתה המסחרית וכוחה הפיננסי הולכים וגדלים. נייגר בחר בשתי הוצאות מסחריות גדולות: כתר וידיעות ספרים. עם התחזקות הקפיטליזם והיחלשותה של החברה הסוציאליסטית נחלשו ההוצאות המפלגתיות המוסדיות האידאולוגיות ועל השדה המו"לי השתלט מודל הוצאת הספרים המסחרית הפועלת אך ורק על בסיס תכתיבים של אינטרס ורווח. בשנות העשרים והשלושים היו יזמים מו"ליים משפחתיים קטנים רבים. אלה הפנו בהדרגה את מקומם לחברות מסחריות ריכוזיות גדולות. כתוצאה מכך לקראת סוף המאה העשרים שלט מספר קטן והולך של חברות מו"ליות על נתח שוק גדל והולך של שוק הספרים בארץ וחילק את השוק ביניהן.

נמכרת באמצעות הדואופול סטימצקי וצומת ספרים במחירי הפסד, ואילו המו"לות המוסדית והמצנטית שיוצרת פרויקטים תרבותיים שלא למטרות רווח כמעט עברה מן העולם. הפתרון לבעיית המסחר והריכוזיות, על פי המחבר, היא מצד אחד החזרת הרגולציה ומתן הגנה משפטית יעילה לספר העברי מפני המונופולים הדורסניים. מצד שני הוא תולה תקוות בהתפתחות הטכנולוגיה הדיגיטלית להוצאת ספרים שתבצע דמוקרטיזציה של ענף המו"לות, תאפשר הוצאה עצמית של ספרים, תשחרר את המו"ל מלחצים כלכליים ופוליטיים ותשנה את חוויית הקריאה של הספר עצמו ותעורר אולי רנסנס מחודש של הספר העברי.

עוזי אלידע

הערות

Jean-Yves Mollier, *L'Argent et les lettres- Histoire du capitalisme* 1
d'Édition, 1880-1920, Paris: Payard, 1988

התקשורתיוציה של המלחמה החדשה

יורם פרי, מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל, תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2017, 103 עמודים.

"קורי פלדה" היה שמו של אחד המבצעים שתוכננו בצה"ל בעיצומה של מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006. טור של טנקים ונגמ"שים של צה"ל אמור היה לערוך מסע ניצחון ברחובה הראשי של העיירה כינת ג'בל בדרום לבנון, אשר בסיומו יונף דגל ישראל מעל המבנה שבו ישבה מפקדת חטיבה של החיזבאללה. קצין בכיר בצה"ל היה אמור לשאת דברים בצל הדגל הכחול-לבן, והיו גם מי ששקלו להביא לאירוע את שר הביטחון עמיר פרץ ואולי אפילו את ראש הממשלה אהוד אולמרט. שמו של המבצע חשף את יעדו: להעניק תשובה ציונית הולמת ל"נאום קורי העכביש", שנשא בדיוק באותו מקום מנהיג החיזבאללה חסן נסראללה במאי 2000, לאחר נסיגת כוחות צה"ל מדרום לבנון. בנאום טען כי אף על פי ש"לישראל נשק גרעיני ומטוסי קרב מתקדמים היא חלשה יותר מקורי עכביש.

חשיבותו של מבצע "קורי פלדה" לא הייתה בעצם קיומו, אלא בתיעודו בתצלומים ובוידאו. אלה אמורים היו להיות מופצים בתקשורת, ולהעניק לצה"ל ולמדינת ישראל "תמונת ניצחון", תחמושת ויזואלית בקרב על התודעה, השפלה לחיזבאללה ועידוד לציבור הישראלי בימים קשים שבהם נחתו טילים ורקטות מדי יום על חבלה הצפוניים של המדינה. בסופו של דבר התכנית לא התגשמה. במקום זאת נשלחו כמה בבהילות חיילים להניף את דגל, והאירוע המאולתר צולם באיכות ירודה מאוד.

הפיאסקו של "קורי פלדה" מובא בספרו של פרופ' יורם פרי כדוגמה למודעות ששררה בצה"ל שמדובר ב"מלחמה תקשורתית" ובמערכה שבה יש חשיבות לא רק לאירועים בשטח אלא גם לדרך שבה הם

שהשוק לא מסוגל לקולטם. בשנת 2016 הועברה השליטה בהוצאה ממשפחת רשף לעודד מודן, בעל הוצאת מודן ואחד השותפים בצומת ספרים, עובדה שחיזקה את תהליך הריכוזיות בשוק המו"לות, לאור הקרבה בין מודן להוצאת הספרים שהייתה בתחילת המאה העשרים ואחת להוצאה החשובה ביותר בשוק המו"לות הישראלי: הוצאת כנרת-זמורה-ביתן-מודן-רביר.

הפרק התשיעי והאחרון עוסק בשנות התשעים של המאה העשרים ובעשור הראשון של המאה העשרים ואחת. כאמור, מגמת ההתפתחות של עולם המו"לות המקומי היא של קומודיפיקציה וצנטרליזציה הולכת וגוברת, מגמה שהגיעה לשיאה עם יצירת הוצאת הענק כנרת-זמורה-ביתן-מודן-רביר. תהליך מרכזי זה חופף לתהליך המונופוליוציה בשוק הפצת הספרים, כאשר שני ענפי הפצה, צומת ספרים (שתאגיד כינרת-זב"מ הוא מבעליה) מחד גיסא וסטימצקי מאידך גיסא, שולטים בשוק הפצת הספרים. תאגיד הענק הוא תוצר של חיבור בין הוצאת כינרת (1978) שהתמחתה בהוצאת מדריכי טיולים, ספרי קלטת וספרי ילדים, להוצאת זב"מ-רביר ששיתפו פעולה בהקמת רשת ההפצה צומת ספרים בשנת 1996. המיזוג בין שתי ההוצאות בסוף שנות התשעים יצר תאגיד ענק הנשלט בידי איש הדור השלישי של משפחת זמורה, ערן זמורה ומשפחת אליגון-רוז מכנרת. השליטה בצומת ספרים הקנתה לה עוצמה שיווקית וגרמה להורדת מחירי הספרים. כתוצאה מכך אם קודם לתחילת התחרות בין ענפי ההפצה כיסתה מכירה של אלפיים עותקים את עלות הפקתו של ספר, עתה צריך היה מו"ל למכור 4,000 עותקים כדי שלא ייגרמו לו הפסדים. אולם כפי שנייגר מציין בחלקו האחרון של הפרק התשיעי, צמיחתו של גוף מו"לי ענק כמו כינרת-זב"מ-רביר לא היסל את הוצאות הספרים הקטנות שממשיכות לפרוח בתחילת המאה העשרים ואחת. נייגר סוקר מספר רב של הוצאות נישא קטנות המעסיקות מספר קטן של עובדים ומוציאות עד עשרים כותרים בשנה. נמנות עמן כרמל, בבל, תרמיל, רסלינג, קשת, אבן חושן, חרגול, נהר ספרים, אחוזת בית ועוד. הוצאות אלה שורדות בשל התמחותן בקטגוריות נושא ספציפיות המכוונות לקהל יעד מוגדר, וכך הן מצליחות לשמור על רווחיות למרות שליטת ענקיות המו"לות.

ספרו של מוטי נייגר מצליח להקיף ולסמן מגמות בהתפתחות המו"לות העברית בארץ ישראל במאה שנות קיומה, מתחילת המאה העשרים לתחילת המאה עשרים ואחת. זהו ספר יסוד חלוצי שישמש נקודת מוצא ופתיחה לכל מחקר עתידי על תולדות המו"לות העברית בארץ. נייגר הצליח בספר זה, שאיננו חף ממגרעות, לשלב במחקר אחד את סיפור לידתו, התפתחותו ושקיעתו של רוב הוצאות הספרים שצמחו בארץ. המיקום של עשרות סיפורי ההוצאות בציר הדיאכרוני מאפשר לראות את מגמות השינוי בקטגוריות המו"לות המרכזיות לאורך זמן, לעקוב אחרי אסטרטגיות הפעולה השונות של ההוצאות ואחר האופן שבו הן בנו את ארון הספרים העברי. תמונת המכלול שמספק לנו מוטי נייגר היא סיפור דרמטי של לידתו, צמיחתו, אבל גם תחילת שקיעתו של עולם הספר העברי. שכן למרות קיומה של מו"לות נישא מתמחה, נחלש עולם הספר העברי בשל ריכוזיות יתר ותפיסת הספר כסחורה שנמדרת כמושגים של רווח והפסד. סחורה זו

היה זה ביטוי מובהק ל"פרדוקס העוצמה", שעמו מתמודדת ישראל מאז 1967. כוחה הצבאי הוא נטל הסברתי, כי ארגוני הטרור מנצלים באופן ציני את אחד מעקרונות הלוגיקה של התקשורת – הנטייה להביע תמיכה בחלש, באנדרדוג, בקורבן. הפוליטיקה של הרחמים שונה מהפוליטיקה של הצדק: היא אינה חוקרת מהו מקור העוול, אלא מתמקדת בשאלה מי סובל יותר. מי שמצליח להביא יותר תמונות של סבל ושל מסכנות זוכה בתמיכת המצלמה. במבצעים בעזה נחשף העולם שוב ושוב לתצלומים של בתים הרוסים ושל הורים פלסטינים האוחזים בידיהם תינוקות פצועים, כאשר בצד הישראלי נראו מטוסי קרב, טנקים ותותחים, ולכל היותר ישראל משתטחים בבהלה מאחורי מחסה בעת אזעקת "צבע אדום".

משט ה"מרמרה" לרצועת עזה, שנועד כביכול לשבור את המצור על רצועת עזה, מתואר בספר כעדות חמורה לקושי של צה"ל להביא את מהות המלחמה מונחית התקשורת. דובר צה"ל נערך תקשורתית להעברת דיווח מהיר מהשטח, כדי להקדים את הפלסטינים ותומכיהם בקרב על דעת הקהל בעולם. אך בסופו של דבר הייתה ידה של ישראל על התחתונה: עיתוני העולם דבקו בהגדרת ההפלגה כ"משט הומניטרי" וישראל הואשמה בהרג תשעה ממשותפי המשט.

פרי קובע כי מסע ה"מרמרה" היה בבחינת "מפגש של שני יריבים שבו האחד נערך למלחמה החדשה מונחית התקשורת והאחר עדיין כבול בכבלי המלחמה הישנה". מארגני המשט הכינו מסע יחסי ציבור לגיוס תמיכה בין-לאומית. צה"ל, לעומת זאת, "השתמש באמצעים הישנים שהיו לו בארגון הכלים המוכר של המלחמה הקינטית: השתלטות לוחמי קומנדו על ספינה בלב ים. לכל היותר ביקש לשפר כך את פעילות ההסברה שלו בנוגע למבצע" (עמ' 57).

אחת הסיבות לכך נעוצה בקונפליקט משמעותי בין הזירות השונות שבהן מתנהלים במקביל הקרבות על התודעה. לעולם הרחב ביקש צה"ל להציג את תצלומי ההתנגשות האלימה בין פעילי הארגון התורכי IHH, שקידמו במהלומות מוטות ברזל ובאלות את לוחמי השייטת אשר עלו על הספינה כשבידיהם רובי צבע לפיזור הפגנות. כך אפשר היה להמחיש לעולם שמשותפי המשט אינם פעילי שלום אלא תומכי טרור. אך צה"ל לא רצה לחשוף לפני הקהל הישראלי את הצילומים שבהם נראו חייליו המובחרים מוכים ומושפלים. כך נוצרה דחייה של עשר שעות כפרסום החומר הישראלי, מה שאפשר לנרטיב הפלסטיני להשתלט על כל מרחב המידע (עמ' 56).

במבצע "עמוד ענן" יישם צה"ל לקחים מעימותים קודמים ונערך למלחמה ברשתות החברתיות, כשהוא מסתייע גם באזרחים שנאבקו נגד מי שהציגו את נקודת המבט הפלסטינית. צה"ל נכנס למערכה עם מנגנון של פעילות בניו מדיה, שפעלה מן הרגע הראשון להפיץ מידע למגוון של קהלים בעולם בפלטפורמות השונות. "ההתחשבות בלוגיקה של התקשורת במבצע 'עמוד ענן' גרמה לכך שבהשוואה לסככי העימות הקודמים ברצועת עזה המבצע הזה הסתיים בהצלחה יחסית", כותב פרי (עמ' 61).

את החשיפה הרבה שהעניקה מערכת הביטחון לאירוע לכידת ספינת הנשק "קלוז סי", שהובילה לפני כחמש שנים נשק רב מאיראן לחמאס, מייחס פרי לניסיונו של ראש הממשלה בנימין נתניהו לנצל

ייצרבו בתודעת האויב, כמו גם בזו של הציבור הישראלי – אך לא פחות מכך בקשיים ובכשלים ביישומה. ספרו של פרי הוא תוספת חשובה למדף הספרים בעברית על תפקידה המרכזי של התקשורת באירועים ביטחוניים ובפעילויות צבאיות במאה העשרים ואחת. כשם שכל תחומי החיים, ובהם פוליטיקה, כלכלה, תרבות, ספורט, חינוך ואפילו דת הם עתה "מונחי תקשורת", כך גם בעימותים צבאיים. התקשורת איננה רק מסקרת את האירועים, אלא היא שוורה בפעולות הלחימה. הגבולות בין הפעילות הלא-תקשורתית לזו התקשורתית הולכים ונמוגים, והמערכות הצבאיות חייבות להתאים את עצמם ללוגיקה של התקשורת ולאילווציה.

בחלק הפותח את הספר סוקר המחבר את תהליכי התקשורת וזיזיה (מדיאטיזציה) שעוברת החברה, ומסביר את המונחים הרלוונטיים לעידן הנוכחי בתחומי התקשורת החדשה, מרכזיות הדימויים (אימג'ים), המלחמות החדשות, העימותים המוגבלים, מבצעי תודעה, פרדוקס העוצמה ועוד. הפרק מתבסס על שורה ארוכה של מחקרים עדכניים בעולם וגם בישראל, ומצוטטים בו מסמכים של חטיבת תורה והדרכה באגף המבצעים בצה"ל ושל גורמים צבאיים נוספים. יש בו תועלת רבה לתלמידי תקשורת ולא פחות מכך למי שבוחרים בתחום האקדמי של לימודי ביטחון, כמו גם לקצינים בצה"ל.

חלקו השני של הספר כולל ניתוח של שישה אירועים ביטחוניים: מלחמת לבנון השנייה (2006), שאותה מגדיר פרי כ"מלחמה התקשורתית הראשונה" של ישראל; מבצע "עופרת יצוקה" (2007-2008), משט ה"מרמרה" (2010), מבצע "עמוד ענן" (2012), מבצע "חשיפה מלאה" – ההשתלטות על הספינה "קלוז סי" (2014) ומבצע "צוק איתן" (2014). ככל אחד מן האירועים הללו מציג הספר את מהלכי צה"ל בתחום התקשורת ובוחר את הדרך שבה הצליח צה"ל בהתמודדות עם המציאות התקשורתית החדשה או נכשל בה.

אשר למלחמת לבנון השנייה מציין פרי כי דוברת צה"ל דאז, תת-אלוף מירי רגב, הקדישה את תשומת לבה יותר לתקשורת הישראלית והרבה פחות לתקשורת הזרה, למרות מחאות חוזרות ונשנות של הכתבים הזרים. "התוצאה היתה פער עמוק בין האופן שבו השתקפה המלחמה בתקשורת הבינלאומית לבין תמונת המלחמה באמצעי השידור הישראליים. השימוש המושכל שעשה חיובאללה בעקרונות המלחמה התקשורתית לצד המחדל המתמשך של הצד הישראלי הכריע את מלחמת הנרטיבים לטובת חיובאללה ולרעת ישראל" (עמ' 46). על "עופרת יצוקה" הוא כותב כי צה"ל הגביל את כניסת כתבים ישראלים וזרים לעזה, אך המחשבה שאפשר להשליט פיקוח תקשורתית הייתה מופרכת. החמאס הצליח להעביר לעולם שוב ושוב צילומים קשים של ילדים הרוגים, של אזרחים קטועי איברים, של בתים הרוסים, של שכונות שנמחקו. היו אלה תמונות שמושכות את ליבותיהם של הצופים לטובת המוכה והסובל. הפרסומים הללו ברחבי העולם גיבשו דעת קהל ביקורתית על ישראל, אף שצה"ל עשה מאמצים להימנע מפגיעה בחפים מפשע, בין היתר באמצעות נוהל "הקש בגג" שנועד להרחיק אזרחים לפני פגיעה משמעותית במבנים ששימשו אנשי חמאס כמושבים. הסיקור התקשורתית הבינ-לאומי הביקורתית תרם גם להקמת "ועדת גולרסטון" שגינתה את ישראל על מעשיה.

זאת באופן כה נלהב, עד כי ניתן להתרשם שהיא אפילו אוהבת מלחמות. בתחום זה נמצא המחקר הישראלי רק בצעדיו הראשונים, ויש מקום לפתחו ולהרחיבו" (עמ' 78).

בסיכום הספר כותב פרי כי אפשר לשפר את חוסר האיזון "במלחמת הנרטיבים" ובקרב על התודעה בעת עימות, "אם נלחמים על אימג'ים לא פחות מאשר על מטרות פיזיות בזירה הגיאוגרפיות". הוא מדגיש כי בתכנון מלחמה חדשה אסור להותיר את הממד התקשורתי כגורם שולי ומשני. התעלמות מהתקשורת, או אפילו הערכת חסר שלה, מבטיחה כישלון במערכה.

עדיין נותרת השאלה כיצד מאזנים בין קהלי היעד השונים. בין המסרים המיועדים לתקשורת העולמית, לתובנות שאמורות להיצרב בראש הפלסטיני – ולמה שיוצג לציבור הישראלי. ולמי בציבור הישראלי? לארגוני החברה האזרחית, לחלק מארגוני התקשורת ולגורמי המשפט, הבוחנים בקפדנות את מעשיו של הצבא ותובעים איפוק והימנעות קפדנית מפגיעה בחפים מפשע? ומה עם הציבור התובע "תנו לצה"ל לנצח", וקורא להכות ולהלוטם ללא רחם בכל מי שנמצא בצדו השני של העימות? לציבור שכדי לפנות ללבנו בחר בראשית 2019 רב אלוף (מיל') בני גנץ לפתוח את מסע הבחירות של מפלגתו דווקא בסרטונים שבהם הוא מתגאה בהתנקשות ברמטכ"ל חמאס אחמד ג'עברי ובהרג 1,364 מחבלים? התשובות לכך, כפי שמלמד "מלחמות מונחות תקשורת", אינן פשוטות כלל ועיקר. אך הספר מעשיר את קוראיו במידע ובתובנות על מקומה המרכזי של התקשורת במציאות הביטחונית בישראל, ומבקש להציג לדין מגוון של כיווני פעולה.

רפי מן

זאת למאבק הבין-לאומי נגד הסכם הגרעין עם טהראן. הניסיון לא צלח. "הוא שכנע את המשוכנעים בישראל, אך לא דיבר לתקשורת הבינלאומית. העובדה שיריביה של ישראל פועלים כדי להתעצם צבאית היא בבחינת 'כלב נשך אדם' ולא 'אדם נשך כלב'", כותב פרי (עמ' 70). ללמדנו שגם בעידן התקשורת החדשה עדיין תקפים גם כללי העיתונאות הקלאסיים באשר לבחירת סיפורים חדשותיים. בנייתוח הפעילות התקשורתית ב"צוק איתן" מצטט פרי ממסמך שהופץ כשנה קודם למבצע על ידי מפקדת זרוע היבשה העוסק בין היתר ב"השפעת התקשורת על הלחימה". המסמך מדגיש: "התנהגות בהתאם לחוק, תוך גילוי רמת מוסר ומשמעת מבצעית גבוהות יתרמו להבהרת מסרים וסייעו במרכיב התודעתי". הפעילות ברשתות החברתיות הורחבה מאוד, אך גם הארגון הפלסטיני השולט בעזה העמיק ושכלל את פעילותו במגוון הפלטפורמות של התקשורת החדשה. "מנוק-אאוט שספג החמאס מידי ישראל ב'עמוד ענן' הוא עבר ליתרון בנקודות ב'צוק איתן'", קובע פרי (עמ' 75).

החלק השלישי בספר נושא את הכותרת "להפריד את הדגים מהים". פרי מציג בו גישות שונות להתמודדות עם המציאות שבה, חרף סבבי עימות, לא הגיעה ישראל להכרעה מול החמאס, ואף לא נגד החיזבאללה בלבנון. בשילוב עם השאלות התקשורתיות הוא מציג ובוחר גישות שונות להתמודדות עם מציאות זו, בהן בין היתר את הדוקטרינה ההגנתית, "זבנג וגמרנו", "ניהול הסכסוך" ועוד. כגורם הממלא תפקיד של סוכן סוציאליזציה מרכזי, תפקידה של התקשורת מרכזי גם בכל הקשור ליחס לקונפליקט ולמלחמה. פרי קובע כי התקשורת בישראל "מאמצת את ההגדרות של האליטה בנוגע לאיום הקיומי ולהכרח בקיומה של המלחמה ופועלת לנרמול המלחמה, הופכת אותה למצב שאפשר לחיות עמו. התקשורת עושה